

ו מ ה

צוות חוקרים ממכון ירושלים לחקר ישראל בחן את השפעות הקמת גדר הביטחון על עתיד ירושלים ● הממצאים: 50 אלף פלסטינים כבר היגרו מהפרברים אל מזרח העיר, הגידול באוכלוסייה והניתוק מאי"ש החריפו את בעיית התעסוקה, העוני צפוי להחמיר – וכנראה שגם הניכור בין יהודים לערבים בעיר ● האם סיר הלחץ המתהווה בבירה עלול להתפוצץ?

אפרת גואטה

הגבעה בדרום שכונת גילה מוכת רוחות. האדמה חשופה, כרמי הזיתים צפופים בעמק הכהה. האזור, כעבר מטרה לצדירות של ירי מכיוון בית ג'אלה, שקט בבוקר יום שישי, עת רוב תושביו מכוונסים בבתיהם. ממול ניבטת העיר בית לחם, בנויה לבן, במרכזה חציו של מלון פאר שבנייתו הופסקה לפני שנים. במזרח משתפלת בית סחור. צפונה מן הגבעה, יורדת גדר הביטחון ובאזור מחנה הפליטים עאידה הופכת לקיר ביטחון. נדמה שגם המציאות נעשית סבוכה יותר ככל שמצפינים.

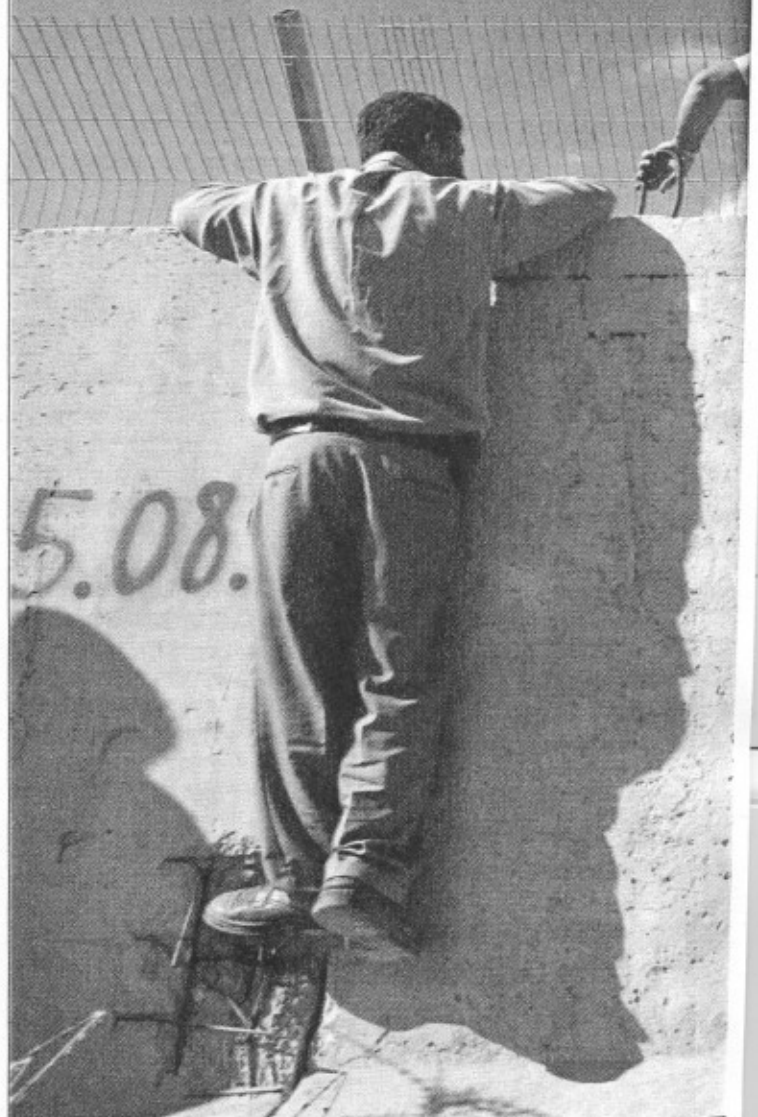
רבות דובר על השלכותיה הביטחוניות של הגדר ועל השפעתה על האוכלוסייה החיה ממזרח לה, אך השאלה שבה כחד לאחריה לעסוק צוות חוקרים ממכון ירושלים לחקר ישראל, היא רווקא השפעותיה של גדר הביטחון על העיר אותה היא מקיפה. ישראל קמחי, מתכנן עירוני, חוקר בכיר ומרכז מחקרי ירושלים במכון, בחן – בשיתוף צוות חוקרים המתמחים בנושא הגדר – את ההשפעות הקיימות כבר עתה, וכן את אלה הצפויות בעתיד.

150 קילומטר גדר

אורכה המתוכנן של גדר הביטחון המקיפה את העיר ואת האזורים הסמוכים לה, הקרויה גם "עוטף ירושלים", הוא 150 קילומטר. נכון להיום, הושלמו כ-82 קילומטר מן התוואי, שנמשך מנחל צפירה באזור מעלה החמישה ועד בתיר שבגוש עציון. באזור יוקמו 11 מעברים להולכי רגל, ביניהם מסופי הסחורות ביתוניא ומזמוריה.

החלטת הממשלה שאישרה להקים את חלקה הראשון של גדר הביטחון – פחות משליש – התקבלה ביוני 2002. החלטת הממשלה השנייה, שאישרה את הקמת מרבית יתרת הגדר, התקבלה כמעט שנה וחצי לאחר מכן. יעילותה של הגדר הוכחה בתוך זמן קצר, עת חלה הפחתה משמעותית בכמות הפיגועים; כ-34 החודשים שחלפו מתחילת העימות בספטמבר 2000, עד להקמת גדר הביטחון ביולי 2003, התבצעו 73 פיגועי התאבדות או מכוניות תופת בתחומי ישראל, שבהם נהרגו 293 ישראלים. כ-28 החודשים שחלפו מאוגוסט 2003 ועד דצמבר 2005 הצלילו חוליות הטרור בשומרון להוציא לפועל 11 פיגועים גדולים בלבד בתחומי ישראל, שבהם נהרגו 54 אזרחים ישראלים.

מנהל ומייסד מכון פוטורה, פרופ' שלמה חסון מהאוניברסיטה העברית, מעריך כי חיים כיום בין 40 ל-50 אלף פלסטינים נושאי תעודת זהות המשך בעמוד הבא

סיפורה של תושבת

שהר, פלסטינית תושבת ירושלים בת 24 המתגוררת בעיסויה שבמזרח העיר, היא אחת מעשרות אלפי פלסטינים שעברו מפרבריה של ירושלים לשכונותיה המזרחיות בעקבות הקמת גדר הביטחון.

"גרנו כ-15 שנים באל-עזריה, צפונית לאבו-דיס", מספרת שהר, אדריכלית שעובדת כיום ליד הגבעה הצרפתית. "היה לנו שם בית פרטי בגודל 150 מ"ר. אבל כשהתחילו לבנות את הגדר, נקטע הקשר שלנו לעיר, ובמקום ארבעה קילומטרים לעיר העתיקה, הדרך התארכה ל-18".

שהר ומשפחתה החליטו לעבור לצדה השני של הגדר. "פחדנו שהגדר תושלם ונישאר בחוץ. לא יכולנו לדמיין את עצמנו חיים בלי ירושלים, מבחינה כלכלית, חברתית, רפואית. הגדר אמנם קיימת, אבל היא לא שינתה את הרגלי חיינו. כיום אנחנו, משפחה של שש נפשות, גרים ברובה של שלושה חדרים, בגודל 60 מ"ר.

"בשכונות שבמזרח העיר התנאים מרדירים", היא מספרת. "התושבים שבים היום לשכונות שעזבו לפני שנים כי לא היה מקום - אבל עכשיו הם שבים למקום קטן בהרבה. רבים חוזר לבתי המשפחות שלהן, שהיו צפופים עוד קודם, והם מוסיפים חדרים ומרחיבים את הבתים ללא תכנון. הרחובות במצב קשה, והפשע מתגבר".

שער ללא תכלית, אדמה חשופה נמשכת משני צדיה על גגות הבתים, מעל דודי השמש, ניצבים מיכלים שחורים, שאוגרים מים לשימוש בימות הקיץ. אנחנו ממשיכים לנסוע, וצור באהר נעלמת אל תוך העמק. גם כיום לא קשה להבחין בהיעדר התשתיות במזרח העיר, אך נראה שהאזור הצפוף ממילא עומד להפוך צפוף אף יותר. על-פי הערכותיו של פרופ' חסון, בין 40 ל-50 אלף פלסטינים הפכו בשנתיים האחרונות לתושבי העיר, הלכה למעשה, לאחר שהעתיקו את בתים מצדה המזרחי של הגדר לזה המערבי. עוד העריך חסון, כי בין 20 ל-30 אלף תושבים מתכוונים לבצע מעבר דומה בשנים הקרובות. רוב רובם של התושבים התגוררו בעיר בעבר, ויצאו אל האזורים הסמוכים מאז שנת '67. הפלסטינים חוששים מהמשמעות של הישארות מחוץ לגדר ההולכת ונבנית.

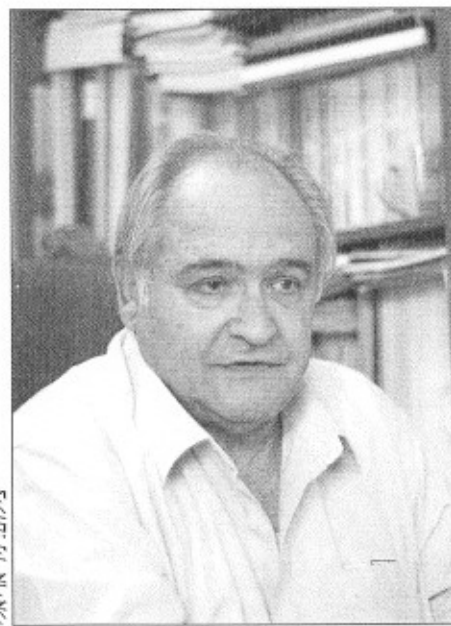
"ישנה מגמה ניכרת של כניסת תושבים פלסטינים אל תוך העיר", מאשר קמחי. "אלפים רבים שנתרו מחוץ לה עקב הקמת הגדר, עוברים פנימה כדי לשמור על קשרי משפחה, תעסוקה ושירותים. כך, לדוגמה, רבים מתושבי א-ראם עוברים לבית חנינה". קשה לאמוד את השפעותיה העתידיות של ההגירה השקטה מפרברי העיר הצפוניים והמזרחיים אל השטח שמערב לגדר, אך ברור כי כבר כיום, מאמירים מחירי הנדל"ן באזור, והבנייה מתפשטת. שמאי המקרקעין קובי ביר אומר שאין אפשרות לאמוד במדויק את העלייה במחירים במזרח העיר, מאחר שרבות מעסקאות הנדל"ן באזור זה לא נרשמות באופן מסודר. כמו כן, עליית המחירים במזרח העיר מזווה חלק מעליות מחירים תלולה שחלה בשנתיים האחרונות בכל הארץ.

"עם זאת", מוסיף ביר, "ידוע שהביקוש בשכונות כמו בית חנינה עולה באופן משמעותי כבר כמה המשך בעמוד הבא

לחם אין חיים ללא ירושלים". אך האם ייתכן, בכל זאת, שהנתק הכלכלי בין יהודה ושומרון למזרח העיר ייצור שתי יחידות כלכליות עצמאיות יותר, ותלויה הכלכלית של איו"ש במזרח העיר תפתח בהדרגה? האם יכולות הערים הסמוכות, רמאללה ובית לחם, להוות תחליף תעסוקתי, כלכלי וחברתי הולם בעבור התושבים שנתרו מחוץ לגדר? קמחי סבור שהחלק מהמערכות שנתרו מזרחית לגדר, ייאלצו להסתגל מבחינה כלכלית להקמתה.

"יקומו בתי-חולים, בתי-ספר, מוקדי תעסוקה חדשים. ייתכן שבמשך השנים, התהליכים האלה ייצרו הפרדה בין האוכלוסייה שנוקטת כיום לירושלים לבין העיר. אבל אני מאוד סקפטי בנוגע להצלחת התהליכים האלה".

למה? אולי העובדות הנקבעות בעת בשטח וביאו לבך שהכלכלה הפלסטינית תהפוך עצמאית. הפלסטינים נכנסים לישראל בפועלים; ייתכן שהכלכלה באיו"ש - אם תתפתח - תציע להם יותר. "הפלסטינים תושבי העיר לא יעזבו אותה - יש להם יותר מדי מה להפסיד. יתר על כן, פיתוח מרכזים דורש כספים, משאבים, יוזמה - והמצב של הרשות הפלסטינית כיום לא מאפשר לה כמעט דבר.

ישואל קמחי. "אין חלומה טובה לגור בירושלים"

הם לא יקימו לעצמם בתי-חולים, ואני בספק אם אנחנו נעשה זאת. רק מעורבות חיצונית, תרומות מבחוץ, יוכלו להחיות את האזורים שמחוץ לעיר ולהחליש את התלות של האוכלוסייה הווי בירושלים". אריאלי גם הוא אינו רואה את האפשרות הזו כסבירה - אך הוא גם אינו מאמין שמימושה יהיה טוב לישראל. "ישראל בהחלט מעוררת את הקמת מרכזי המשנה מחוץ לעיר. נכון, יש בכך יתרון, כי אנחנו יוצרים אלטרנטיבה למזרח העיר - אבל זו לא יותר מאשליה, בגלל החשיבות הרתית והכלכלית שיש לעיר בעבור הפלסטינים. גם אם נניח שזה יקרה, היצירה של מרכזי המשנה האלה תפגע בירושלים אנושות, כי תיווצר לנו עיר ללא מטרופולין. הגדר אולי תיצור מרכז כלכלי בחוץ, אבל לעולם לא תוליד קהל צרכנים חלופי בעבור ירושלים עצמה. ברגע שלא יהיה לתושבי האזור צורך בירושלים - לא תהיה לעיר תקומה כלכלית".

חוששים להישאר בחוץ

חומות האבן של צור באהר שבורות, עצי הזית מרוטים. לצדו של אחר הבתים רחבה ריקה, ובמרכז

צילום: דוידס

אם יותר מתושבי עיסוואה יירדו מנכסיהם, יהיו יותר גניבות בגבעה הצרפתית. תחושת הביטחון תיפגע, שיעורי עבירות הרכוש יעלו. כל זאת מפני שעוני משלך, בהכרח, על הסניבה הקרובה לו. גם אם מדובר בסניבה אמידה יחסית".

"מזרח העיר הוא בכל זאת חלק מהעיר", מוסיף אריאלי, "וקיימתו החברתית והכלכלית עלולה להשפיע על העיר כולה. יכולתה של העירייה להשקיע בתשתיות תלך ותפתח, תושבים אמידים שיכולים להרשות לעצמם ימשיכו להגר ממנה, וכך העיר הענייה הזאת תהפוך לענייה עוד יותר. אין בעיני ספק שהחציצה בין העיר לסביבתה הכלכלית הורגת את ירושלים, את הבירה שלנו. כמו ירינו אנחנו פוגעים בחוסנה הכלכלי של הבירה שלנו".

האם גורלה של המטרופולין לא נחרץ ממילא, בעקבות האינתיפאדה? אפשר בכלל לדבר היום על מטרופולין ירושלים?

"חייבים לדבר על מטרופולין ירושלים", אומר קמחי, "כי למרות הקמת הגדר הוא עדיין קיים. הגדר היא עצם מלאכותי, שלא שינה מהותית את אופי האזור. כל אותם פלסטינים תושבי העיר שחיים כעת ממערב לגדר לא ביטלו את זיקתם לבית לחם או רמאללה. הקמת הגדר לא שינתה את הגאוגרפיה, את המרקם החברתי, את פריסת היישובים. אלה נשארו בדיוק כפי שהיו, והם קשורים בטבורם לירושלים. נכון, לאחד האינתיפאדה הקשר הכלכלי בין ירושלים לאוכלוסייה הפלסטינית שסביבה נפגע וכמעט נפסק - אבל הנתק הזה אינו מצב נורמלי, והוא חייב להשתנות, בהתחשב בקשר הכלכלי שהיה בין שתי הערים. היו ימים בהם כמעט שליש מכוונ העבודה בבית לחם עבר בתוך העיר. גם היום, לבית

המשך מעמוד קודם

שנים, מרגע שהתושבים הבינו שהגדר עומדת לקום. בחמש השנים האחרונות אפשר להעריך, באופן גס, את עליית המחירים בין 30 ל-40 אחוזים. אם משווים היום בין ערכם של שני נכסים מאותו הסוג משני צדי הגדר, רואים לפעמים פערים של 50-1 אחוז".

הצפיפות הגוברת במזרח העיר, אינה אלא תוצאה ישירה של מעבר הפלסטינים לתחומיה. קמחי מספר כי לפני הקמת הגדר היה אומדן הצפיפות כ-2.5 נפשות לחדר במזרח העיר ובחלקים מן העיר העתיקה, לעומת פחות מנפש לחדר במערב העיר. "מאז", הוא אומר, "המצב יכול היה רק להחמיר". בגלל העלייה הניכרת בשיעור הבנייה בחלק מהשכונות במזרח העיר, מוסיף קמחי, "מספר החדרים החדשים עולה במהירות, ממש עולם רביעי. זה קורה גם במקומות שנחשבו בעבר טובים, כמו ואדי ג'וז".

לאן עוברים התושבים שלא יכולים להרשות לעצמם את הירידות היקרות בשכונות הפלסטיניות הסמוכות לגדר, או שלא מעוניינים לחיות בצפיפות המתגברת? התשובה המפתיעה היא שלא מעט מהם קובעים את ביתם החדש בשכונות היהודיות שבמזרח העיר. "בגלל העלייה במחירי הנדל"ן וגם בגלל הצפיפות", מסביר קמחי, "מספר משפחות, ככל הנראה כמה מאות, מתחילות להגר לשכונות יהודיות, ובעיקר לנווה יעקב ופסגת זאב".

קמחי מצביע על אוכלוסייה נוספת בירושלים שנוטה להחליף את כתובתה - אך הפעם אל מחוץ לעיר, וככל הנראה לצמיתות. מדובר בתושבים הפלסטינים האמידים יותר, שלא היו מוכנים להשלים עם הפגיעה באורח חייהם שיצר הניתוק מהשכונות ומהערים הפלסטיניות שסביב ירושלים. "ההערכות נעות סביב כמה מאות", הוא אומר, "אבל זו האליטה של האוכלוסייה הפלסטינית בירושלים. העובדה שרווקא קבוצה כזו, ובה נוצרים רבים, עוזבת, פוגעת במרקם החיים בעיר מבחינות רבות".

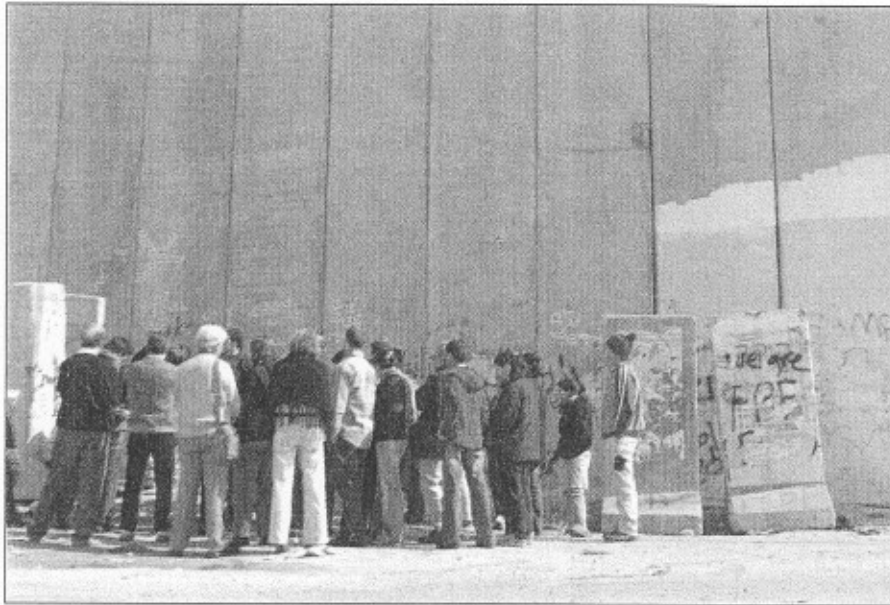
"זה בהחלט קורה", אומר אריאלי. "רבים מאלה שיכולים להרשות לעצמם לעזוב את העיר מבלי למכור את הנכסים, עוקרים לבית לחם או לרמאללה. זה תהליך עצוב, כי מדובר רווקא במשכילים ובמתונים שבחברה הפלסטינית".

לשפר את השירותים הציבוריים

ההגירה החוצה ופנימה, המסחר שנקטע, מחירי הדירות המאמידים, הצפיפות - כל אלה גורמים לקמחי ולאריאלי לחשוש מהפנים האלימות שעלולה ללבוש מזרח ירושלים. "סירי הלחץ הזה יתפוצץ", אומר אריאלי נחרצות, "השאלה היא רק מתי. וכשזה יקרה, לכוחות הביטחון צפוי קושי רב לפעול לאורך גדר שמשני צדיה חיה אוכלוסייה פלסטינית. הם עלולים להיכלא בטווח שבין מזרח ירושלים לגדר, ללא כל עורף, ללא שטח או צירי נסיעה בטוחים אל הגדר וממנה. מתפתח כאן סיכון ביטחוני אמיתי".

"קשה לי לראות את הפלסטינים תושבי העיר משלימים לאורך זמן עם המצב", מוסיף קמחי. "כשהכלכלה נפגעת, הצפיפות גוברת, והעובדה שציאה או כניסה לשטח שפעם היה כמעט חלק מהבית הפכו לקריעת ים סוף - עלולה לעורר תסיסה. אף אחד לא יודע עד איזה גבול ניתן למתוח את התחושות האלה, ומתי הן יתפרצו".

המצב במזרח העיר זועק לפתרון. במחקר מודגשת חשיבותם של פיתוח מוקדי תעסוקה במזרח העיר, של שילוב מועסקים במערבה, של צורך לתת ייצוג לתושבים במוסדות השלטון

צילום: חגי הירשפלד

סיוור לאורך החומה בראש אל-עמוד. קמחי: "קשה לי לראות את הפלסטינים משלימים עם המצב לאורך זמן"

העירוניים. כמו כן, שיפור רמת השירותים הציבוריים במזרח העיר והשוואתם לרמה במערב העיר יכול לפצות את תושביה על הקשיים שנגרמו - כאשר ראשית יש לטפל במערכת החינוך באזורים אלה.

אחת האפשרויות שמציע קמחי, היא הקמתו של מעין מבנה עירוני חדש, עצמאי במידה, במזרח העיר. "אפשר לתת, בשלבים, עוד ועוד אוטונומיה לשכונות הערביות במזרח, וכך לאפשר היווצרות של יחידה עירונית המתפקדת באופן עצמאי, תחת מנהל קהילתי בעל סמכויות לטיפול בתושבים. מעל כל זאת, העירייה תישאר אחריות על תחומים מסוימים, כגון הרכיבים הראשיות או החינוך הגבוה. שינוי כזה יכול למתן את הקונפליקטים והלחצים שאנחנו רואים היום, אבל החלטה כזו", הוא מסייג, "צריכה להילקח במקומות הגבוהים. זו החלטה מדינית ממדרגה ראשונה".

בסיומו של קובץ המחקרים, מציג קמחי שלוש חלופות לתוואי הגדר בעיר - הראשונה, דמוגרפית, המוציאה אל מחוץ לעיר את השכונות הפלסטיניות במזרח; השנייה, הקרויה "חלופת מרקם החיים", כוללת בתוכה את מטרופולין ירושלים כולה, כולל כפרים פלסטיניים רבים; והשלישית עוטפת את מרחב ירושלים - הן במזרח והן במערב - למעין ישות מטריפוליטנית אחת, ברומה לווינגטון די-סי.

ניתן, מן הסתם, לאתר פגמים בכל אחת מן החלופות, וקמחי עצמו הוא הראשון להודות בכך. "אין חלופה טובה לגדר באזור ירושלים", הוא חרוץ. "לא פיזית, לא ארגונית. או לפחות, אני לא מצאתי אחת כזאת. עיר שמקיפה עצמה בחומה הייתה אולי אפשרות טובה בימי הסולטן הטורקי שבנה את חומות העיר העתיקה, אבל בעידן המודרני מדובר במצב לא נורמלי. מצאנו דרכים לפתור חלק מהבעיות, לצדף או להוציא חלק מהאזורים, להיטיב פה או להיטיב שם - אבל לא לפתור את הבעיה באופן מהותי".

אז איך ניתן לבלום את התפשטות המגמות השליליות באזור ירושלים, ללא שינוי בתוואי הגדר?

"באופן מעשי", אומר קמחי, "ברור שככל שישרור יותר שקט בשטח, תהיה יותר גמישות במעברים וייתנו יותר הסדרי מעבר, ולא לסוחרים בלבד. אם הניסיונות לפגע, מצד אחד, יפחתו, והמעברים, מצד שני, יפעלו כהלכה ויאפשרו מעבר נוח ויעיל, נוכל להגיע אולי למצב של דו-קיום - זה לצד זה, ולצד הגדר." ■

אל"ם (מיל")
 שאול אריאלי:
 "כשאני מגיע למזרח העיר
 ופונה לאזור הגדר אני
 מרגיש שהגעתי לעיר
 רפאים. הכל נעצר, הכל
 מת - ואנחנו עדיין בתוך
 העיר. אזור שהיה פעם חי,
 שוקק, הפך לעיר קצה"